

Beke Pál

(1943–2009.)

Egy népművelő emlékezete¹

Kháron ladikján

A narbonne-i katedrális szakrális terében csengtek-bongtak a nagyharangok, s az ezeréves természetköztalazaton harmincnégy ország civil delegátusai tisztelegtek néma vigyázzban Beke Pál emlékezete. Történt mindez 2009. november 28-án az ifjúsági és művelődési házakat fenntartó, Brüsszelben bejegyzett CONTACT 2103 nevű, nemzetközi szakmai szövetség kilencedik európai konferenciáján. A Languedoc-Roussillon dél-franciaországi tartomány tengerparti városában egyébként feszítváhangulat uralkodott. A platánfák rozsdabar-na levelei már peregtek, a pálmafák magabiztosan feszítették egyenes derekukat az ég felé, szóval a hazai szeptemberi évad nosztalgiai ragyogtak a délszaki város egén és a piactéren. Az ünnepi szónokok olyan bensőséges melegséggel emlékeztek meg váratlanul elhunyt magyar szövetségesükről, mint egy gyermekkori jó barátáról. Érte és értünk szólt a harang. Ott Európában, és itthon Magyarországon.

1 Másodközlés. A Zempléni Múzsában (2010. 2. [38. szám]) megjelent írás rövidített változata.

A harcós

A harcós létformája a harcosi viselkedés alapelvein nyugszik. Ezek az alapelvek – a kanonizált formák és a népszerűsített rítusok sokszínűsége mögött – lényegében azonosak a különböző kultúrákban. A személyiség határain kívülre fókuszált céltételezés, a szolgálat tudatosan vállalt alázata, „a talpig nehéz hűségben” való helytállás, a rendíthetetlen egyensúly kifejlesztése, az életfogytiglan tartó elkötelezettség vallása. A harcosi éthosz mint az *áldozatvállalásban méltóságot kereső életforma* megtalálható a régi indiai, tibeti, kínai, japán és koreai civilizációkban, amelyekből számunkra a szamuráj magatartásmintái a legismertebbek, főképpen Kuroszava filmművészetének, a II. világháború kamikaze pilótáinak s az egyre népszerűbb küzdősportok (budo-iskolák) európai terjedésének köszönhetően.

A hagyomány a középkori Európában is gyökeret eresztett, s nevelt erős ágakat a lovagkori eszményekben, az előírások által szabályozott életvitelben, a rituális párviadalokban és a trubadúr költészetben. De – különösen keletebbre, a mi szűkebb pátriánk zordabb tájain – a vérrel áldozó nemesi kötelezettségekben és a végvári harcósok virtusos – „emberségről példát, vitézségről formát” adó – életében is szépen megrajzolt minta a *küzdő*, a *harcos* karakterisztikus létformája.

Beke Pál mindenekelőtt *harcos* volt. A lovagi, nemesi eszmények modernkori örököse. Élte a végvári harcósok keservesen szép, reménytelenül szép vitézi életét. Ne tévesszen meg senkit, hogy a harcok színtere a *magyar művelődés nyomorúságos hátországa* volt. A szolgálat helyszínei a posztkommunista és prekapitalista káosz összegabalyodó frontvonalától látszólag távolabb eső perifériákon, a közösségi művelődés árnyékos szárnyvonalain voltak kijelölve. Az utánpótlásban és ellátásban mindig hiányt szenvedő végvárok és őszi esők áztatta vidéki garnizonok után kapott később *generálisi* kinevezést is, bár többnyire a szedett-vedett hadakkal való hosszú menetelések töltötték ki a serevezénylő időket is (hasonlatosan Vak Botytyán nevű elődjéhez). Talán csak obsitos korában adatott meg neki az önrendelkezés kis létszámú szakmai szabadcsapatok vezénylésére, a történelmi tapasztalatok írásos kifejtésére és némi országos elismertetésre.

A szakma stációi

A *szakma*, amit a céhbüliek manapság *közösségi művelődésnek* és/vagy *közösségfejlesztésnek* neveznek, egy hosszú, kanyargós történelmi út szemünk előtt

futó, belátható szakasza. Megkerülhetetlen, mondhatni kötelező feladat egy nem túlságosan részletező leltár készítése, amely felsorolja a bő félszáz éves szakmatörténet főbb fejezeteit, ha meg akarjuk érteni Beke Pál életművét, személyiségét és szakmai hagyatékát. Bekét ugyanis lehetett (lehet) szeretni, gyűlölni, követni vagy elutasítani. *Csak egyet nem lehet: megkerülni.* Azt ugyanis senki sem vitathatja, hogy a hetvenes évek közepétől számított negyedszázad szakmatörténetének ő volt a legismertebb, legkarakterisztikusabb és leghatékonyabb személyisége.

A *szabadművelődés – népművelés – közművelődés – közösségfejlesztés* korszakjelölő kifejezések sorából két ok miatt sem szabad a *szabadművelődést* kihagyni – noha ez az időszak jóval megelőzi elméldésünk tárgy-idejét. Egyrészt mivel Beke maga is több nekifutásban birkózott a korszak fogalmával, értelmezésével és feltámasztásának (a revitalizálásnak) gondolatával, másrészt valóban ez a korszak mutatja leginkább, mi minden virulhatott volna a magyar művelődés életfáján, ha nincs a negyvenkilenc-ötvenes évek tarvágása. Persze, egy folyóba sem léphetünk kétszer, így a rendszerváltozás környékén felmerült igény a *szabadművelődési hagyományokhoz való visszatéréshez* nem jelenthette a korszak és a korabeli struktúra rekonstrukcióját, mivel negyven évet csak egy papírra vetett eszmefuttatásban lehet zárójelbe tenni. Maga a gondolat egyébként – a talált tárgy megtisztítása – Kovalcsik József 1989-ben megjelent dolgozatában merült fel, amelyet Beke nagyon is komolyan vett, olyannyira, hogy e terminológiát szerette volna a szakmai megújulás zászlajára tűzni. De erről majd később. Lássunk előbb egy textust Kovalcsik tanulmányából, amely maga is idéz korabeli forrásokból:

„1945 és 1948 között a művelődési tevékenység – az európai modellnek és a hozzáigazodó magyar hagyományoknak megfelelően – autonóm művelődési intézményekben, szervezetekben, valamint a pártok, egyházak, szakszervezetek, egyesületek, ifjúsági mozgalmak stb. keretében szerveződött. 1945-ben Gombos Ferenc, a szabadművelődés fáradhatatlan úttörője megállapította, hogy történelmi fordulat következett be a nemzet életében, és ez a fordulat új lehetőségeket nyitott meg az iskolán kívüli művelődés területén is: »Az eddig leszorított társadalmi rétegek politikai hatalomhoz jutottak, és megkezdték önművelésük rendszerének szabad kiépítését.« Csábító az analógia, mert a rosszul gombolt mellényt más vonatkozásban is 1945-ig kell gigombolni ahhoz, hogy újra begombolhassuk.

A demokratikus felfogású szabadművelődés mindenekelőtt elhatárolta magát az előző korszaktól. Gombos így folytatta: »Mármost ebben az új történelmi helyzetben hogyan látja a maga szerepét és feladatát az úgynevezett 'iskolán kívüli népművelés'? Először is sürgősen megtagadja a múlt örökségéért ránk maradt nevét. Mert áruló szó ám ez a népművelés! Arról beszél, hogy íme, ott lenn a mélyben egy lenézett, műveletlen, kellemetlen illatú, megbízhatatlan és veszedelmes tömeg, ki kell rendelni hozzá csendőrn és főszolgabírókn kívül bizonyos 'népművelőt' is. Hadd csiszolgassa édességeiket, szoktassa társadalmi illendőségre, figyelmeztesse istenfélelemre és a felsőbb hatalomság iránti tiszteletre, lássa el szellemi pótannyal, de vigyázzon, nehogy rákapassa a tudományok ízére.« Ismeretes, hogy a Horthy-korszak népművelésétől elhatárolódó szabadművelődést az 1948-ban hatalomra jutott bürokratikus-centralisztikus sztálinista struktúra felszámolta, és elnevezésében is visszahozta a »népművelést«, mely a két világháború közötti korszakénál is antidemokratikusabbnak bizonyult. Nem csak a szabadművelődés koncepcióját, szellemiségét számolta föl, hanem a magyar polgári fejlődés liberális korszakából származó és a későbbiekben is önszerveződésen alapuló társadalmi-kulturális intézményeket, közöttük hagyományos munkás- és parasztköröket, közösségi művelődési szervezeteket, melyeket a Horthy-korszak is csak visszaszorítani tudott, de fölszámolni nem volt képes.”

A mából visszatekintve tehát – kettős tükörben láttatva az 1945 és 1989 utáni párhuzamokat és felszíkázó reménységeket – a *naiv jóhiszeműség* és a *nyakunkba szakadt szabadság cselekvőképesszere* jellemezte ama rendszerváltó időket. Akkor persze még nem látszott, amit ma tudunk: hogy kaptunk ugyan új lapokat, de hozzá új és láthatatlan szabálykönyvet is, amelynek keretei között csak veszeni lehetett. Valamennyi mozgáster persze mindig van, s a tisztességgel elvégzett munka akár bűvópataként kerülhet felszínre, más terepviszonyok és kedvező csillagállások alatt. Ahogyan Karácsony Sándor magyar neveléstudománya talál(hat)ja meg végre méltó helyét a hazai iskolarendszerben, a debreceniek társadalomlélektani kutatásainak termékenységével, aminek mára Lükő Gábertől Pap Gáboron át az őstörténeti tanulmányok reneszánszáig terjed a skálája. Ahogy az ellenoldal dicstelen műveletei sem merülhetnek feledésbe. Így talán érdekes lehet, hogy a klasszikus szabadművelődés operatív likvidálását arra az E. Kovács

Kálmánra bízta a teljhatalomra jutott bolsevik párt, aki a pataki képzőben morzsolta öreg napjait, nyájas népművelői pályafutásának szelíd epilógusaként. Magam egyébként akkor találkoztam a Párt ökleként megfogalmazott vádbeszédével, amely rövid úton tett pontot egy országos szellemi mozgalomra, amikor Beke megbízott a korszak tanulmányozásával, abból a célból, hogy a megújuló civil mozgalmak számára keressünk elődöket.²

Közösségtörténeti eszme-futtatásunk szempontjából az a drámai pusztulás és elnyomorodás érdemel figyelmet, ami a szabadművelődési korszakot követő évek hazai társadalmában ment végbe. Egy friss, nyitott, ígéretes közösségteremtő, -érlelő időszaknak vetett végett brutális szigorúsággal a „fordulat évében” az a kommunista puccs, amelynek eredményeként a sztálini típusú keleti despotizmus rendezkedett be az országban és az egész kelet-európai térségben. A nyugati határoknál lezárult vasfüggöny egy nagy – az Elbától a Csendes óceánig terjedő – sűrű munkatáborba zárta a szocialistának, kommunistának nevezett országokat és népeket. (A Szabad Európa Rádió terminológiájában: a rab népeket és csatlós országokat.) A totális diktatúra az egyházakra és a magántulajdonra zúdította az első ösztönyt. Tisztában voltak vele, hogy a vallásától és tulajdonától megfosztott nép védtelenné és kiszolgáltatottá válik. Röviden: *a működőképes szervezeteket és a valódi közösségeket vagy rendeleti úton betiltották, vagy egy teljesen formális, látszattevékenységet produkáló kreatúrával helyettesítették.* A állam igyekezett teljes körűen kiterjeszteni a polgárai feletti ellenőrzést. Előbb a politikai szférában, aztán a munka világában, végül a magánszférában. A hatalom persze sohasem láthatott tökéletesen alattvalói tetteibe és gondolataiba, de szüntelenül törekedett erre.

E korszak hatalomgyakorlási technikájának tudatipari változatát üzemeltette a *kultúrház* (később *kultúrotthon*, majd *művelődési otthon* jellegű *intézmény*, lásd még: *pálinka* jellegű *szesz* ital stb.). Ez a lépcsős, oszlopsoros, timpanonos műintézmény – mind külcsínét, mind belbecsét tekintve – egy ógörög templom és egy hortobágyi tehénistálló

2 A szabadművelődést tűzte zászlajára az ifjúsági és művelődési házakat működtető civil szervezetek első magyarországi konventje, amit Beke kezdeményezésére rendeztünk meg 2007-ben, Budapesten, a Magyar Kultúra Alapítvány budai székházában. Ennek folyományaként szerkesztettünk honlapot www.szabadmuvelodes.hu címmel a szakmai innovációk számára. Időközben megrendeztük a második konventet is ez év márciusában a Lakiteleki Népfőiskolán.

lidércnyomásos keverékét prezentálta. Rendeltesét tekintve az ígéhirdetésnek, az ájult áhítatnak és a tömeges nevelődésnek szolgált kijelölt helyszíneül. Nos, ennek a kultúrháznak és ennek a kultúrát *termelő-közvetítő-fogyasztó*, velejég manipulatív gyakorlatnak volt engesztelhetetlen ellensége Beke Pál – a Magyar Művelődési Intézet művelődési otthon osztályának vezetőjeként is.

A szakmai köztudatba való betörését egy ÉS-ben közölt két kolumnás írásnak – egy kommentált jegyzőkönyvnek – a megjelenésétől számíthatjuk.³ Az időpont és helyszín a szubjektív emlékezetben is felejthetetlen. Akkor éppen „népművelő szakos bölcsészhallgatók kapkodnak egymás kezéből egy ÉS-példányt a megleckéztetett, pimasz klubvezető esetéről. A lemondó nyilatkozatot valahogy úgy csikarta ki az innovatív kultúrizmagató, ahogy Don Corleone szerzett unokaöccsének főszerepet a nehez felfogású producertől. Az inaséveit kezdő, évfolyamnyi közösség hősként ünnepelte a fenegyerek szerzőt, ott a Duna fölötti B épület tetőtéri előadójában, nem messze attól a helytől, ahol később egy közismert népművelő-szociológus át lépett az Erzsébet híd korlátján. Persze ekkor még Heleszta Sándor a legnépszerűbb egyetemi oktatók egyike volt, mint ahogy a Nagy Lászlót, Bertha Bulcsút, Tanács Istvánt foglalkoztató Élet és Irodalom sem volt még az a koszlott szellemiségű réteglap, mint manapság. Az ifjú Beke pedig a mezei hadak számára (azaz nekünk) maga volt a bizánci bronzkaput visszhangosan döngető Botond vitéz.”⁴

Ekkor már közel tíz éves népművelő múlttal rendelkezik, amelyben pécsi művelődési központ munkatársi, némi szabadon lebegő *újságírói* és Bp. józsefvárosi *igazgatói* tapasztalat gyülemlik. Ez utóbbi helyen – szülővárosában, kerületében – esett meg vele az ominózus affér, amely egy csapásra ismertté tette a nevét országszerte. Mire sikerült végre kirúgnia a naplopó apparatcsik gyereket, kitelt az ő ideje is a pirruszi győzelem következtében. Elvesztett egy csatát, de megnyerte a háborút, amivel megszerezte a szakma szimpátiáját, s felfigyeltek rá a politikai szférában is. Már a Nemzeti Múzeumban⁵ dolgozott mint a közművelődési csoport vezetője, amikor üzent érte Vitányi Iván, a Népművelési Intézet kutatási igazgatója, majd jog-

3 *Közelharc sok tételben*, Élet és Irodalom, 1975. április 19. 9–10. o.

4 Balázi Károly: *Zsaszánéni, Bekepali és a Szovjetunió*. In: *Beke Pál 60 éves – Szakmai és baráti köszöntők*, Bp. 2003. nov. 13. 77–81. o.

5 Az a Fülep doktor vette fel, aki korábban a pataki vár igazgatója volt.

utódjának, az Országos Közművelődési Központnak az igazgatója. (Mai fiatal számára nehéz elképzelni azt a dinamikus, innovatív vezetőt, aki akkor volt.) Vitányi tehát beemelte Bekét a szakma csúcshintézményébe, s egyből osztályt adott neki, ami nagyon magas rangot jelentett, nemcsak szakmai körökben, de az egypártrendszer informális hierarchiájában is. Beke azonnal hozzáfogott a csapatépítéshez. Maga erről így vall: „az intézetbe kerülve megcsontosodott struktúrárt, ám osztályomon fiatal, a művelődési otthoni, a közösségi művelődési gyakorlatban jártas kollégákat találtam, akik azonban feleslegességekkel foglalkoztak korábbi főnökük sematikus kívánalmai szerint. Nem volt nehéz belőlük, majd sűrű országjárásaink eredményeképp, velük együtt az országban szerteszt megismert népművelő kollégákból olyan csapatot szerveznem, akikkel közösen végeztük el az elkövetkező két évtized szakmai megújító munkáit”.⁶

Érkezése a mozgalmas feladatra és a szakma hirtelen megnőtt tekintélye szerencsésen és talán törvényszerűen találkozott. Gondoljunk arra, hogy a hetvenes évek közepén készült *párthatározat és törvény a közművelődésről*. Pozsgay Imre miniszterségével soha nem érzékelt figyelem övezte a megújuló kulturális közeget. Rendeződött a népművelők – inntól közművelődési szakemberek – státusa és fizetése, komoly állami támogatást kaptak a művelődési otthonok, elindult a tömeges szakemberképzés közép- és felsőfokon. Sorra szerveződtek a közművelődési tanszékek az egyetemeken és humán főiskolákon.⁷ Az egykori kultúrházak mostanra alakultak át az egész országra kiterjedő *közművelődési intézményrendszeré*. A hierarchiában egymás fölé rendeződtek a falusi *klubkönyvtárak, művelődési házak és művelődési központok*, amelyek fenntartása a helyhatóságokra hárult, szakmai felügyelete pedig a fenti hierarchiakon bonyolódott. Így az egykori falusi, üzemi kultúrosokat felváltó *népművelő* (vagyis a közművelődési intézmény vezetőjének és szakalkalmazottjainak) *értelmiségi emancipációja* fokozatosan bekövetkezett, ami abból is jól látszik, hogy többen jöttek a szakmába megbecsült tanári állásokból, mint fordítva. Nos, ennek a frissen kiépült hálózatnak a csúcán az Intézet állott. Vitathatatlan tekintélye azonban két forrásból táplálkozott. Az egyik a –

6 Forrás: www.bekepal.hu, részletes önéletrajz.

7 Történetesen magam is ekkor kerültem át egy művelődési központból egy főiskola közművelődési tanszékének élére. Akkor még rendes átjárás volt a közoktatás, közművelődés, szakoktatás, felsőoktatás mára egymástól elidegenedett szektorai között.

magát egyre inkább európai mezben megjeleníteni kívánó – hatalom, tehát a *pártállam*, a másik a *mun-katársak* szakmai elismertsége, innovációs hajlama és – tegyük hozzá –, valamiféle finoman kifejezett ellenzékiisége. Az ellentmondás nem látszólagos, hanem valódi, *feloldatlan dilemma*, ami végig megosztotta a szakmai közvéleményt, egyszersmind másoktól jól megkülönböztethetővé is tette őket. Beke Pál kezdetektől fogva az utóbbi, tehát a *progresszív vonulat* élharcosa volt, aminek következtében le- és elkötelezett hívei, valamint elvszerű és megátalkodott ellenfelei – ősi, magyar hagyomány szerint – más-más székértáborba rendeződtek. Így, miközben a művelődési otthon megújítása ügyében járta be fél Európa, a Kárpát-medence és kis Magyarország minden zeg-zugát, a hagyományos keretek közt gondolkodó – akár becsületesen és keményen dolgozó – kollégák közül nem kevesen tőle féltették az intézményüket, egzisztenciájukat, vagy csak a nyugalmaikat.

A művelődési otthonok tevékenységét belülről ismerve, a radikálisan átszervezett osztállyal, ahová sok új, lelkes kollégát vitt, a hagyományos intézményi tevékenység megújítását tűzte ki célul. A frontális támadás helyett azonban, amely sokakat elriasztott volna, a széleken, a periférián kezdtek a munkát. Ennek tipikus példája volt az ún. „előtér kísérlet”, majd a „nyitott ház” koncepciója. Ezeknek lényege, hogy a korábban kihasználatlanul álló előtereket praktikus eszközökkel megtöltött *konténerekkel* népesítették be, amelyeket minden teketória nélkül vehettek birtokba az utcáról betévedők. Lehetett itt szabni, varni, bőrös munkákat készíteni, zenét hallgatni, szakfolyóiratokat tanulmányozni, barkácsolni, családi házat tervezni egyedül vagy csoportosan. Segítségért az *animátorhoz* lehetett fordulni, aki folyamatosan itt teljesített szolgálatot, ahelyett, hogy az irodában csücsült volna. Ahol ez bevált, ez a tér lett a legdinamikusabb része a művelődési háznak. Csak mérlni lehetett, hogy a „nyitott” váló intézmény előcsarnokából továbbhaladnak némely elszántabak a belső terek felé (ahol aztán vagy ut program, vagy nem). Ezt szolgálta az információs fal vagy pult, ami segítette az eligazodást, amelyben ismét szerepet talált az animátor.

A következő nagy program a *faluházépítés* volt, amelyben már Makovecz Imre és az ő mesteriskolájában résztvevő fiatal építészek is helyet kaptak.⁸

8 Makovecz Imrével való megismerkedésük a sárospataki A Művelődés Háza tervezéséhez kapcsolódott. Az építész kikérte az osztály véleményét a funkcionális terek kialakításához.

Itt az volt a cél, hogy a művelődési otthonok addigi sematikus alaprajza helyett új, a befogadott közönség helyett az alkotó közönséget középpontba helyező intézményeket törekedtek a helyi lakossággal együtt felépíteni. Így aztán mindazon funkció helyet kapott a házban, amire ott éppen igény volt. Mint pl. bolt, kávézó, posta, panzió, öregek otthona, irodák, szolgáltatások. Azaz valódi *közösségi házak* épültek ilyen módon Zalaszentlászlón, Nagykapornokon, Dióskálón, Nézsán, Somogyfőménben, Kakasdon, Jászkiséren és sok más helyütt szerte az országban, ahol csak elszánt falusi előljárók és közösségek vállalták az együttműködést.

Ezen a ponton kell megemlíteni Beke szakmai karrierjében az olyannyira fontos *francia kapcsolatok*. Tanulmányútjai során 1983-ban jutott el először Franciaországba még a Magyar Népművelők Egyesületének képviselőjeként, de igazán intenzív és gyümölcsözővé akkor válik a kapcsolat, amikor Normandiában megismerkedik Paul Blinnel. E fölöttébb invenciózus szakember munkájából ismerkedett meg a *település szintű, közösségi fejlesztő munkával*, ezen belül az *ifjúsággal* való foglalkozás merőben új módszereivel. Konkrétan innen honosította a települési szintű *gyermek- és ifjúsági önkormányzatok* megalakításának és működtetésének módszerét. Ennek az a lényege, hogy a felnőtt önkormányzatok mintájára fiatalok is választanak soraikból képviselőket, akik aztán ugyanolyan komolyan foglalkoznak a nagyobb közösség ügyével, mint a felnőttek. Ehhez természetesen kapnak *pénzt és nyilvántartást*, hogy a demokrácia gyakorlatának legyen tétje is. A dolog pikantériája, hogy ezek némelyike hamarabb alakult meg hazánkban, mint felnőtt változatuk. De ugyancsak innen vette át a településeknél alkalmazott *ifjúsági referensek* álláshelyének ötletét, amely azóta számos városban került bevezetésre. Később a felső-szavojai Louis Calul-Futy térségfejlesztő szakemberrel alakított ki jó kapcsolatot, aki a hazai *Közösségszolgálat Alapítvány* létrehívására ösztönözte. A dél-franciaországi Languedoc-Roussillon tartományában még a Consulat de Septimanie-ba, a híres languedoci Bortermelők Egyesületébe is beléptették, ami nem járt sok erőszakoskodással, hiszen Bernard Kohler szövetségi elnökkel gyakorta kortyolgattak friss bozsolét a Narbonne-i teraszokon, Már intézeti igazgatóként itt kötött hivatalos együttműködési szerződést a Franciaországi Művelődési és Ifjúsági Házak Szövetsége (CMJCF) és a Magyar Művelődési Intézet között, aminek következtében sok fiatal szakember vett részt kölcsönös szakmai tanulmányúton, s ugyancsak itteni kezdeménye-

zéseinek eredménye a Contact 2103 nemzetközi szövetségbe való betagozódás. A határmenti együttműködési tapasztalatokban az elszászi Raymond Schneider volt leginkább segítségére. De szinte megszámlálhatatlan tájat, települést és barátot szerzett magának Franciaország-szerte, ami alaposan átalakította a közösségi művelődésről kialakított korábbi képét. E tekintetben mindenek előtt a *civil szervezetek szerepvállalása* ragadta meg figyelmét, ami vezérfonala maradt későbbi elképzeléseinek, hazai terveinek is.

A paradigmaváltás

A nyolcvanas évek közepétől szaporodtak a jelek, melyek egy nagy *világpolitikai földcsuszamlás* vízióját prognosztizálták. Pontosan tudni persze semmit sem lehetett, mindössze a diktatúra elbizonytalanodása volt érzékelhető. Csak a világgazdasági folyamatokat mélyebben elemzők számára lehetett világos, hogy az egyre jobban eladósodó, tehát nyugattól függő szocialista rendszerek a maguk erejéből már nem képesek leküzdeni az egyre súlyosbodó belső válságot. Azután egyszer csak a világpolitikai konstellációk eredményeként nyakunkba hullott a szabadság. Ebben az eufórikus állapotban aztán sok hibát és mulasztást követtek el a poszt szocialista államok, ami által elszalasztották a kedvező alkalmat a gyökeres átalakulásra. A tisztázatlan és feldolgozatlan múlt homályként ült meg a tájat, elmaradt a társadalmi megtisztulás, az önrendelkezési jogok nem juthattak érvényre, aminek következtében nem érezhette magáénak a nép az elnyert szabadságot.

Aztán a látványos gazdasági összeomlás porfelhője alól csak a reménytelen nagyságrendű adósságállomány bukkant elő, miközben munkahelyek százezrei szűntek meg a létminimum szintjére és alá lökve a társadalom egyharmadát. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóját jellemző hihetetlen közéleti, politikai aktivitás szorongássá, depresszióvá, közönnnyé süllyedt. Nem feladatunk megítélni a rendszerelváltó politikai elit teljesítményét, de az kétségtelen tény, hogy a kibontakozásra jószerivel egyetlen következetesen végigvitt stratégiai eszközt vettek igénybe: a minél gyorsabban és széleskörűbben végrehajtott *privatizációt*. Az állami vagyon lebontása történelmi léptékben rendkívül gyorsan lezajlott. A bankrendszer és szinte az egész energiaszektor magánosításra került, nyomasztóan nagy külföldi érdekeltségi körrel. Majd következett a nagyüzemi mezőgazdaság, a szinte teljes feldolgozó ipar, majd a szolgáltató ágazatok privatizációja.

E tektonikus társadalmi mozgások közepette, úgyszólván észrevétlenül és zajtalanul *morzsolódott fel a teljes közművelődési intézményrendszer*. Egész egyszerűen a források apadtak el a luxusnak számító kulturális kiadásokra, mind társadalmi, mind egyéni szinten. Sokáig – lényegében a mai napig – nem volt, nincs tiszta képünk a veszteségek mértékéről. Autentikus szociológiai vizsgálatokat nem finanszíroz senki a társadalmi méretű strukturális változásokról, a korábban oly népszerű rétegződéseméleti és gyakorlati aspektusokról, sem a szegénység–gazdagság megváltozott arányairól, sem az új politikai osztály belső szerkezetéről, érték- és érdektagságáról. Az ún. *közkultúra*, ahogy manapság kormányzati szinteken emlegetik, mintha lesüllyedt volna a kereskedelmi média és a bulvár színvonalára. De ez talán mégis csak a látszat. A látható világ egyik oldala, a fecsegő felszín. A mélyben minden bizonnyal érlelődnek új világok, friss életérzések, bátor kezdeményezések, mint ahogy a szakma elitrétege is felfrissült, noha nem hivatalos kinevezések és meghirdetett pályázatok nyomán, hanem a *személyre szabott civil kurázi erejéből*, olykor meg csak a kényszer szülte keretek között. E megéledő jó példák sokasága persze csak közelről és belülről látható, mivel a zajos nyilvánosságot nem ilyen témák foglalkoztatják manapság.

De ne szaladjunk ennyire előre a mába, hiszen a rendszerváltoztatás évei hektikus időket hoztak a hátország nélkül maradt Intézetre és Beke Pálra is, aki ez idő alatt kétszer is kapott igazgatói megbízást, s értelemszerűen ugyanannyiszor – érdemei elismerése melletti – felmentést, a politikai széljárás változásai szerint. Egy nagyformátumú szakmai életút immanenciája szempontjából persze nem olyan fontosak e külső körülmények, noha nem állíthatjuk, hogy az efféle hivatali otrombaságok teljesen hidegen hagyták volna Bekét. Hiszen ezekre az évekre estek magánéletének zaklatott eseményei, válása és első infarktusa, mégis nagyobb a valószínűsége a szakmai kudarcok feldolgozatlansága okozta stressznek, mint a személyes ügyeknek vagy a hivatali packázásoknak.

Azokban az években mindenki kedvére nyüzsgött, izgatott, szervezkedett, talán mert a bukott rendszer legsúlyosabb vádjai az *izgatás* és *szervezkedés* valának. A kevésbé merészebbje is vállalkozott. Bt-t, kft-t, gazdasági társulást alapított, később egyesületet, alapítványt, szövetséget, pártot. Még az intézeti osztály keretei között is a neofiták buzgóságával kapott lábra a merkantilizmus és az individualista szemlélet. A hölgyek és urak, mint gyakorló polgárok, úgy gondolták, hogy eljött a

szabad vállalkozások ideje a kultúrában is, le kell szakadni a gyámkodó állam köldökszínórjáról, össze kell kötni az értéket az ön- és közérdekkel. Tető alá is hoztak néhány kft-t, egyesületet és alapítványt, a hozzájuk tartozó tagokkal, kuratóriumokkal és szponzorokkal. A közösségfejlesztés körül való bábáskodás során pl. civil csapattagnak számított építész, vendéglátós, bankár, műfordító és orvostörténész. Nevezzük is meg az akkori – változásokban bizakodó – hétköznapi polgárokat a fenti foglalkozások sorrendjében: Makovecz Imre, Boros Péter, Princz Gábor, Göncz Árpád, Antall József. Ismerős nevek, nemde? Ma már. Akkor még egymást sem mindig ismerték.

Nos, ilyen csapatösszeállítások sem garantálták a sikert a szakmai válogatott számára, amelyben Beke mellett Varga Tamás, Vercseg Ilona, Péterfi Ferenc, Balipap, Vattay Dénes, Hallgató Éva, Piránszki Irén, Magyar Rozália, Markolt Endre, Pósfay, Kovács Flórián, jómagam és még néhányan⁹ kaptunk szerepet mint a *Közösségszolgálat Alapítvány* – egy új, diadalmasan felnöveked(het)ő szakmaiság – életre hívói. Vajon miért? Beke szerint az *ellenérdekeltség* miatt: „Nem voltunk senki kutyájának kölykei és nem voltak keresztapáink sem. ... S mikor mi még a település- és közösségfejlesztés különleges és egyedi feladatának mafla elhivatottjaiként alapítványunkat alakígtattuk, már vállalkozások tucatjai kaszáltak hatalmas pénzeket ugyanilyen tevékenységgel csendben és maguknak.”¹⁰

Végül is ma már teljesen mindegy, hogy a korszak legígéretesebb közművelődési vállalkozása – miután kiépítette országos hálózatát – miért nem vált a szakma fősodratú tényezőjévé. Hogy az alapítvány miért robbant szét? A menedzsment amatőrizmusától a rezidensek harc képtelenségén át az időnap előtti újítás forszírozásáig sok minden szerepet játszott a tagadhatatlan kudarctörténet beteljesedésében. Az már csak utólag látszik, hogy az alapítvány romjaiból született mégis csak *egy szakma: a közösségfejlesztőké, a településfejlesztőké, az angolszász community development hazai megfelelőjeként*.

De térjünk még vissza a *közösségfejlesztés* meghonosításához és Beke szakmai irányváltásához, hiszen a hetvenes, nyolcvanas években mégiscsak a *művelődési otthonok szakmai megújítása* állt figyelmének és törekvéseinek középpontjában. Ezt a fonalat ugyan soha nem ejtette el egészen, hiszen még

9 A belső és külső munkatársak teljes felsorolása Beke Pál: *Méltóságkereső* című önéletrajzi és szakmatörténeti művében található (epl., Bp., 2001.)

10 Id. mű, 123. o.

a 2005-ben megjelent szöveggyűjteményének¹¹ is a *Mindannyiunk művelődési otthona* címet adta (bár ezek többnyire régebbi írásait tartalmazták, bekerült újabb dolgozataiban már finoman ötvözi az intézményi és a térségi nézőpontokat). Kétségtelen tény azonban, hogy legkésőbb a nyolcvanas évekre már erősen ambivalens viszonyban állt a művelődési otthonnal mint a honi közművelődés alapintézményével. Ennek oka egyrészt a szakma nem jelentéktelen részének közegellenállásában, nehézkedési nyomatékában keresendő, másrészt a feltáruló „új horizontok” módosították érdeklődési körét. Ahogy maga írja szakmai önéletrajzában: „a 80-as évek közepén kezeinkhez került community organisation-ként megnevezett, jobbra angolszász irodalomnak hatására fordult el szakmai pályám (és kollégáim, és a gyakorlatban dolgozó társaink pályája is) a szűken értelmezett intézményi népműveléstől az egész település lehetőségeinek bővítését, az ott élő polgárok társadalmi-közösségi képességfejlesztését, egyesületekben való együttműködését jelentő közösségfejlesztésig.”¹² A közösségfejlesztés – community development – eredeti értelmezésében valóban egyaránt fontos a település *fizikai állapotának* és a *polgárok* készségeinek, szellemi képességeinek *fejlesztése*, együttműködésük megteremtése. Olyan eljárásokra, szelíd technikákra gondoltak tehát, amelyek segítségével a települések komfortjának fejlesztését nem idegen minták alapján képzelik el, hanem a *helybeliek akaratának megfogalmaztatásával és érvényesítésével* gondolják vezérelhetőnek.

Ezt a honosítandó koncepciót tette magáévá az intézeti csapat, és mindazok a gyakorló szakmabeliek, akik vállalták az együttműködést Bekéékkel és egymással. Talán annyi disztinkciót engedjünk meg, hogy a *közművelődési szektorban* elindított valamennyi progresszív kísérletet (művelődési házak megújítása, faluházak építése, közösségi rádiók, térségi revitalizáció, gyermek- és ifjúsági önkormányzatok, szabadművelődési tanácsok, népfőiskolai mozgalom, szakmai képzések stb.) neveztük el összefoglalóan *közösségi művelődésnek*, s ezen belül öltött karakterisztikusan új formát a *település- és közösségfejlesztés*. Ennek az innovációnak lett rövidéletű mostohagyermek a fentebb említett alapítvány, de sikeresen felnőtt és megizmosodott a Kunbábonyban létrehozott *Civil Kollégium*. Ez egy tanyasi iskolából átalakított képzési központ, amely mára országosan ismert és elismert intézménye a szakmának. Vezetője (megálmodója,

11 Id. mű.

12 In: *Részletes önéletrajz*, www.bekepal.hu

létrehozója és fenntartója) Vercseg Ilona, aki Varga Tamással, élete és munkája legfőbb társával alapította az intézményt. A *szakmai képzések* a civil társadalom segítésére (mint pl. szövetkezetfejlesztés, térségfejlesztés, közösségfejlesztés) itt azóta is folyamatosak, de valamilyen formában mára a legtöbb *felsőfokú intézmény* felnőttképzési, andragógiai, humán erőforrás fejlesztési tanszékén teret kapott a település- és közösségfejlesztés, amelynek oktatásában a régebbi és újabb csapattagok egyaránt részt vesznek.

Az utolsó évek

Beke Pál tehát az ezredfordulóra kialakította jelentősen megújított szakmai hitvallását és gyakorlatát, reguláris és szabadcsapatokat toborzott és vezetett, barátságokat, szövetségeket kötött és oldott. Tette mindezt szuverén módon, a Magyar Művelődési Intézet háterszágával, amíg erre módja volt, barátságos nyugdíjaztatásáig – ami véletlenül ismét a szociálliberális kormány regnálása idején történt. Azután pedig folytatta ugyanazt, ugyanolyan intenzitással, az intézet nélkül. Aki egyébként közelről ismerte, tudta róla, hogy a munka és feladat 90%-át maga szabta ki magának osztályvezetőként, igazgatóként, főmunkatársként és helyettes igazgatóként. Valahogy mindig Bekepalit tudott maradni. Azt hiszem, ez volt vonzerejének (s nyilván az ellene táplált ellenszenvnek is) a legfőbb titka.

Korábban soha nem vállalt direkt politikai szerepet. A rendszerváltozás éveiben persze mindenki szint vallott valahol, valamikor. Beke az MDF közelébe került, de sosem lépett be a pártba. Orbán Viktor 2005 márciusában kérte fel Bekét a középső és külső Józsefvárosba a Fidesz–KDNP választókerületi elnökének, valamint a pártszövetség leendő képviselőjelöltjének. Itt a választásig hátralévő bő esztendő arra használta fel, hogy a kerületben lévő Polgárok Házában rangos tudományos, művészeti, politikai és szórakoztató rendezvények sokaságával kínálta meg a kerület ugyancsak vegyes összetételű lakosságát. Ennek ellenére alulmaradt a választáson a socialista jelölttel szemben, bár nem nagy hátránnyal. A Fidesz részéről azért a bizalom továbbra is megnyilvánult irányában, hiszen polgármesternek szerették volna jelölni az őszi helyhatósági választásokon. Ő azonban ezt már – kellő önmérsékletet tanúsítva – nem vállalta el, de külső szakértőként tagja lett az oktatási-kulturális bizottságnak. Minden bizonnyal többet nyert azonban azzal a *stratégiai főmunkatársi* megbízással, amelyet a kerület Orczy kerti intézményénél kapott kötetlen munkaidővel és optimális infrastrukturális hát-

térel. E főhadiszállásról ki-kicsapva aztán ismét azt tette, amit mindig is cselekedett. A *közösségi művelődés* ügyét szolgálta a határokon innen s túl.

Utolsó éveinek sűrű eseményei közül három nagyformátumú munkáját követtem közlőül. Az első az a *komplex közművelődési koncepció*, amely először a 2006-os választások előtt körvonalázódott benne, mivel erre kapacitálták egy kedvező politikai konstelláció reményében. Ez akkor ugyan nem következett be, de a megrendelés továbbra is fennállt, olyannyira, hogy egy egész teamet sikerült összehozni az ajánlások részletes és megvalósítható kifejtésére. Így magam is részt vehettem abban a halála előtt néhány héttel befejezett kötet összeállításában, amely *A közösségi művelődés intézményrendszerének megújítása* címet kapta. A könyv megjelenése előkészületben van, így csak a politikai akaraton múlik, mi fog megvalósulni belőle a közeljövő Magyarországon. Csak hogy fogalmunk legyen róla, hogy mire terjed ki látókör, íme a mű tartalomjegyzéke:

1. Bevezetés/értelmezés
2. A közösségi művelődés kívánatos szervezete
- 2.1 Az intézményhiányos területek esetében
- 2.2 Tennivalók a meglévő művelődési otthonokkal
- 2.3 A közösségi művelődés intézményeinek szakmai háttérrel
- 2.3.1 Országos intézményszövetségek
- 2.3.2 Országos Szakmai Egyeztető Fórum
- 2.3.3 A közösségi művelődés szakágazatainak szervezetei
- 2.3.4 Országos Szakágazati Egyeztető Fórum
- 2.3.5 Országos szakmafejlesztő központ
- 2.4 Az állami finanszírozás új alapjai
3. A megyék közösségi művelődési feladatellátása
4. Felnőttképzési bázisok
5. Tennivalók a struktúra átalakítását megelőzően

A másik vonulat ahhoz a fáradságos *országjáró misszióhoz* tartozik, amelynek keretében a közösségi művelődés jó példáit mutatta be egy lelkes csapat több tucat településen. Beke válogatta össze azokat a munkatársakat, akik valamilyen jeles innovációt küzdöttek végig a saját pátriájukon, s azokat e megyejárások alkalmával bemutatták a szélesebb – polgármesterekből, képviselőkből, kollégákból és helyi polgárokból álló – nyilvánosság előtt. Ezek elsősorban civil egyesületek által létrehozott és működtetett intézmények, szervezetek, közösségi kezdeményezések jó példáit tartalmazták. Voltak közöttük faluszövetségek, társadalmi munkában felépített ifjúsági házak, szociális szö-

vetkezetek, az önellátó település működtetésére vonatkozó modellek és népfőiskolai koncepciók. A változó összetételű csapat bemutatói rendszeresen jelen volt Lezsák Sándor, mindkét minőségében. Egyfelől mint profi közösségfejlesztő, azaz a Lakiteleki Népfőiskola megálmodója és mozgásban tartója, másrészt mint a Magyar Országgyűlés alelnöke, aki részvételével és előadásaival kölcsönözött tekintélyt és adott nyomatékot a vidéki rendezvényeknek. E munkának volt záró aktusa a Parlament Felsőházában megrendezett Hungarikum Ünnepe, amelynek keretében kapott bemutatkozási lehetőséget a fentiek közül néhány civil szervezet és civilek által működtetett művelődési intézmény.

Összegzés

Véleményem szerint három nagy szakmai innováció született az utóbbi fél évszázad hazai közművelődési gyakorlatában:

- a *közösségi művelődés megújítása*
- a *település- és közösségfejlesztés honosítása, és*
- a *népfőiskolai mozgalom feltámasztása*.¹³

Beke Pálnak megadatott, hogy mindháromnak cselekvő részese legyen. Bátor kísérletezőként, nyitott szemű (és szívű) utazóként, jeles szakíróként és szuggesztív csapatvezető személyiségként. Kevesen mondhatják el magukról, hogy megcsekedtek, amit a haza megkövetelt. Beke Pali immár büntetlenül pőfékelhet odaát, akár bárányfelhőnyi cigarettafüstöt, miközben meghordozza szelíd tekintetét az összetartó meg szétszédő magyar közösségek örök vonulásán.

Balácsi Károly

Válogatás Beke Pál publikációiból

A hatvanas évek közepétől haláláig tartó három és fél évtizedes szakírói tevékenysége, nyilvános szereplése természetesen még feldolgozatlan. Az *önálló kötetek, szerkesztések, szöveggyűjtemények és társszerzőkkel készített könyvek* mellett mintegy *másfélszáz tételre* tehető a szakmai folyóiratokban, heti- és napilapokban, egyéb sajtófelületen közétett dolgozata, munkaanyaga, reflexiója konkrét szakmai ügyekben. Ezek jó része megtalálható saját honlapján (www.bekepal.hu) *Szakmai publikációim* címszó alatt s az eddigi legteljesebb összeállításban

¹³ Ez a történet külön fejezetet érdemelne. E helyt csak annyit említnék, hogy európai mércével mérve is sikeres intézmény máig csak Lakiteleken született. Szerencsére nincs kimondva még az utolsó szó népfőiskola ügyben. Talán most jön a harmadik nekifutás.

a *Mindannyiunk művelődési otthona* című szöveggyűjteményben.

Az itt közreadott rövid (de nem szerény) válogatás elsősorban a szakma, illetve a szerző iránt érdeklődő szélesebb (ahogy mondani szokták: laikus) közvélemény tájékozódását van hivatva segíteni. A teljes bibliográfia csak egy kritikai életmű-kiadás keretében fog elkészülhetni.

Művelődési otthoni tevékenység – művelődési otthoni hálózat, szerk. B. P., Bp.1981. Népművelési Intézet, 202 old.

„Nyitott ház” kísérlet: újabb munkatervek: 1981, szerk. B. P., Bp. 1981. Népművelési Intézet, 57 old.

Tanulmányok a városi alapellátás problémájáról I–II., szerk. B. P., Bp.1981. Népművelési Intézet, 128 old.

A kulturális ágazat és a művelődési otthonok fejlesztésének prognóza, szerk. B. P., Bp.1982. Népművelési Intézet, 144 old.

Szabad művelődést!, Magyar Közigazgatás, 1990/6, 738–742. old.

Tűnődés a szabadművelődés állapotáról, Kultúra és Közösség, 1991/4, 29–34 old.

Határok nélkül, Zempléni Múza, I.évf. 1.sz. és Szín, 2001. szeptember, 12–25. old.

Méltóságkereső, önéletrajz és szakmatörténet, Bp. 2001. epl kiadó, 416 old. és *A la recherche de la dignité, curriculum vitae et histoire du métier*, Bp. 2001. epl kiadó, 146 oldal.

A Magyar művelődési Intézet stratégiai terve (Balipap Ferencsel közösen), Szín, 2002. nov., 19–31. old.

A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig. Tanulmánygyűjtemény, szerk. B. P. és Deme Tamás, Bp. 2003. Szépkalod Könyvműhely, 399 old.

Beke Pál 60 éves. Emlékkönyv, szerk. Balipap Ferenc, Bp. 2003. Magánkiadás, 201 old.

Közösségi művelődés a kistérségekben. Projektgyűjtemény, szerk. B. P., Bp. 2005. Magyar Művelődési Intézet, 98 old.

Kistáj, kistérség, közösségi művelődés, Zempléni Múza, 2005/1. szám, 5–17 old.

Mindannyiunk művelődési otthona, Pomáz, 2005. Kráter, 288 o.

A közösségi művelődés intézményrendszerének megújítása, 2009. Kézirat, kiadás alatt.

A Települési Gyermekek- és Ifjúsági Önkormányzati X. Országos Találkozóján – 2009. március